

**LA VIOLÈNCIA EN EL
NIVELL EDUCATIU
DE SECUNDÀRIA
OBLIGATÒRIA. CAP A
UN PROGRAMA DE
PREVENCIÓ AD-HOC**

AUTORA: CARLA RAMOS CABELLOS

TUTOR: PEDRO JURADO DE LOS SANTOS

TREBALL DE FI DE GRAU

QUART CURS DEL GRAU DE CRIMINOLOGIA

FACULTAT DE DRET

BELLATERRA, 30 DE MAIG DEL 2014

Número de paraules: 12.476

RESUM

En aquest treball de fi de grau l'objectiu principal correspon a l'estudi de la violència escolar, a més de conèixer la importància de com les diferents variables; individuals, escolars, familiars i socials; afecten a la consecució d'aquest tipus de conductes per finalitzar amb la proposta d'un programa de prevenció adreçat a un context específic. La metodologia utilitzada té en compte tant dades quantitatives que s'han aconseguit a través de qüestionaris repartits a un total de 245 alumnes que cursen l'ESO com qualitatives, mitjançant entrevistes a dos professionals del mateix centre. L'anàlisi dels resultats s'ha realitzat amb el programa estadístic SPSS i amb l'estudi de categories qualitatives. Els resultats mostren la importància de la institució familiar i de l'aplicació de mesures socials que atenguin a la diversitat present del centre, a més de millorar la relació vers els docents i incentivar la bona convivència i el respecte als drets aliens.

Paraules clau: violència entre iguals, família, escola, interacció, aprenentatge social, programa de prevenció.

ABSTRACT

The main objective of my Final Degree Project is to study the violence in schools in addition of getting to know the importance of other variables such as individuality, student-related, family and social ones, and how they affect behavior in order to eventually get a proposal of a preventive program addressed to a specific context. The methodology takes into account data of quantitative variables, obtained from surveys distributed a total of 245 ESO students but also qualitative variables such as interviews with two professional center. The analysis of the results has been generated through the statistical program SPSS and by the study of the qualitative variables. The results show the importance of family institution and the appliance of social measures that would help the diversity of the school, and furthermore to help improve the relationship with the teachers and to incentive a good environment and respect to each other's rights.

Keywords: peer violence, family, school, interaction, social learning, prevention program.

1. ÍNDEX

1.	Índex.....	3
2.	Introducció	4
3.	Marc teòric.....	6
3.1	Estat de la qüestió.....	6
3.2	Implicacions individuals: psicològiques i comportamentals	7
3.3	Implicacions socials i contextuals	8
3.4	Enfocament teòric adoptat	9
3.5	Actors	10
3.6	El rol de la família.....	11
3.7	El rol de l'escola	12
3.8	El rol del medi social i socio-comunitari.....	13
3.9	El rol dels mitjans de comunicació	14
3.10	La prevenció de la violència entre iguals	14
3.11	Objectius específics.....	16
4.	Metodologia	18
4.1	Model d'anàlisi	18
4.2	Disseny de la recerca	18
	Procediment	19
	Població i mostra.....	19
	Instrumentalització	20
5.	Anàlisi de la informació i resultats.....	22
5.1	Anàlisi de dades	22
5.2	Programa de prevenció	34
6.	Conclusions.....	46
7.	Bibliografia	49

2. INTRODUCCIÓ

En aquest treball de fi de grau l'objectiu principal és analitzar una problemàtica que preocupa a la societat actual però que ha estat present des de fa anys en moltes institucions escolars: la violència escolar entre iguals; aquella actitud o comportament en el recinte escolar que constitueix una violació a l'ésser humà d'allò que li és essencial com a persona. Aquesta acció pot donar-se de forma activa, amb violència verbal o física; o passiva, a través de la violència psicològica o exclusió social (Trianes, 2000; citat a Perea, 2010). Tot i així, també és important atendre a la definició de *bullying*, la violència més extrema que es pot donar entre iguals (Trianes, 2000 citat a Prieto, Carrillo i Jiménez, 2005) atenent a l'aportació d'Olweus (1989), entès com un acte de violència (física o verbal) amb una reiteració determinada que comporta la intenció de danyar i, a la vegada, presenta una relació asimètrica entre agressor i víctima (Houbre, Tarquinio i Thuillier, 2006).

A través del marc teòric on, s'analitzarà a nivell global la problemàtica de la violència entre iguals, es dissenyarà un programa de prevenció per un context específic i, així, poder minimitzar al màxim possible les conductes violentes. Per tant, és important també destacar que aquest treball serà de tipus d'intervenció pràctica, ja que a través de l'anàlisi de la problemàtica en concret, en aquest cas la violència entre iguals, es durà a terme la planificació d'un programa de prevenció terciària adreçat als alumnes de primer i segon cicle d'ESO de la Salle Manlleu. Els objectius d'aquest treball de fi de grau són els següents:

- Analitzar la violència escolar entre iguals.
- Establir la relació entre la realitat dels adolescents i l'emissió de les conductes violentes.
- Valorar les conductes violentes en un context específic.
- Orientar el disseny d'un programa de prevenció en funció de la valoració.

Un cop definits els objectius i l'objecte central del treball de fi de grau, també és necessari tenir en compte quina serà l'estructura d'aquest. Aquest es compon d'una base teòrica on es revisarà la literatura científica i, posteriorment, tindrà lloc

una recerca quantitativa i també qualitativa per tal de poder aplicar un programa de prevenció. Per tant, també ha estat necessari l'anàlisi quantitatiu i qualitatiu de les dades obtingudes per tal de poder orientar-lo a través del programa SPSS.

Finalment, es dissenyaran unes conclusions del treball on es deixarà constància de les idees més rellevants a tenir en compte per a la comprensió d'aquest treball de recerca adreçat a la violència entre iguals, tanmateix com els problemes o dificultats que han pogut sorgir durant la realització del mateix.

3. MARC TEÒRIC

3.1 Estat de la qüestió

El maltractament entre iguals és un fenomen multicausal i en constant canvi que ha sofert un suscitant interès en les últimes dècades. Això significa que no existeix una única variable significativa que expliqui la presència d'aquest fenomen a les aules i en el recinte escolar, sinó que és la interacció de diverses les que poden explicar-lo. Per tant, cal destacar que des dels inicis d'aquest fenomen amb Olweus (1989), han tingut lloc diferents avenços en quan a la prevenció i intervenció d'aquestes conductes. Tot i així, també cal tenir present, segons diversos estudis, que la incidència de la violència entre iguals no és molt més alta ara que fa uns anys, sinó que el que ha augmentat ha estat l'alarma social i la preocupació per part de les famílies. Per exemple, destaquen els estudis d'Olweus (1991; citat a Díaz-Aguado, 2005) on existia un 17.6% d'afectats per aquest tipus de violència o l'estudi del Defensor del Poble (1999) on la incidència era del 12% (Benitez i Justicia, 2006) i, per tant, havia disminuït.

A més, cal tenir present que la vida en societat és inevitable, i les relacions interpersonals estan presents i són necessàries en la vida quotidiana de qualsevol persona, sobretot si aquesta forma part d'un col·lectiu en edat de creixement i on les relacions socials formen part d'un gran procés de socialització, com ara en l'adolescència. Tot i així, algunes d'aquestes relacions estan contaminades per diferents aspectes que dificulten la comunicació verbal i no verbal i que comporten dificultats per a la convivència, com ara l'agressivitat. A partir d'aquí, aquesta agressivitat pot estar present en qualsevol institució, com ara l'escola en forma de conductes violentes, dificultats en l'aprenentatge o fracàs acadèmic (Ramírez i Justicia, 2006). Si referim a autors com Sigmund Freud (1973, citat a Palomero i Fernández, 2001), aquest entenia l'agressivitat com a un instint present en la vida de l'ésser humà, el qual es relacionava amb la frustració, ja que l'agressió es mostra cap a l'exterior per tal d'evitar l'autodestrucció de l'ésser humà. De la mateixa manera, altres autors com Lorenz (1978; citat a Palomero i Fernández, 2001), afirmen que aquesta agressivitat forma part de la conducta i que està present a través de la supervivència de l'espècie. Així, la frustració

desemboca en ira i aquesta suposa una predisposició per a respondre, conseqüentment, de forma agressiva, donant lloc a la teoria de la senyal-activació (Berkowitz, 1969; citat a Palomero i Fernández, 2001).

Així, poden existir diversos factors que influencien i afavoreixen al desenvolupament de l'agressió durant la infància i, conseqüentment al manteniment, en alguns casos, durant l'adolescència. Així, cal tenir presents factors biològics però també d'altres d'ambientals com ara la família, ja que les disputes i conductes antisocials que es donen en el si d'aquesta institució esdevenen models i formes d'entrenament (Cerezo, 1997). Per altra banda, també poden afectar factors cognitius i socials que modifiquen els comportaments, com ara la falta d'empatia, de frustració o de sentiment de culpa.

Per tant, la violència entre iguals és un fenomen psicosocial, i té implicacions en el context social de l'aula i també de la família. Per altra banda, es tracta d'un fenomen cultural i no només natural, ja que la justificació que l'agressivitat és merament biològica ha perdut protagonisme. És important atendre a una dimensió que tingui en compte els factors que poden influir en l'existència i manteniment d'aquesta conducta, no només individuals sinó també familiars, socials i escolars (Ortega, Del Rey i Mora-Merchán, 2001).

3.2 Implicacions individuals: psicològiques i comportamentals

Atenent a la violència entre iguals com a conducta violenta, aquesta afecta a diferents aspectes de l'individu, entre els quals destaca el concepte d'un mateix o problemes de salut. Això pot provocar conseqüències psicològiques que poden ser traumàtiques i que varien segons el gènere; doncs els nois duen a terme més conductes violentes i, aquestes, de caràcter físic, a més que accepten la utilització de models agressius en major mesura que les noies. Aquestes últimes, duen a terme conductes violentes de caire indirecte o d'exclusió social, fenomen més difícil d'identificar. A més, diferents autors (Houbre, Tarquinio i Thuillier, 2006) afirmen que existeix una relació entre les conductes violentes i el consum de substàncies des dels 11 fins als 13 anys, fenomen a tenir en compte com a possible factor de risc inherent. Per altra banda, la incidència de malalties mentals en aquesta població adolescent és preocupant, ja que els agressors poden presentar

una major prevalença en actituds neuròtiques i psicòtiques a través d'un comportament exterioritzant, tot i que no és una relació directa (Houbre, Tarquinio i Thuillier, 2006). Tot i així, cal destacar que la personalitat no és el factor primordial que provoca la presència d'aquest tipus de conductes, sinó més aviat al contrari i, per tant, cal deixar enrere una idea biologicista.

Tanmateix, també pot tenir lloc un cert fracàs escolar que es tradueix en un desinterès acadèmic que desmotiva a l'adolescent (Ramirez i Justicia, 2006).

La violència entre iguals també té efectes psicològics molt importants tant per víctimes com per agressors, entre els quals destaca l'*stress* com a indicador d'aquesta conducta violenta. Aquest pot presentar-se com a factor negatiu que suposa la incapacitat de donar resposta a les exigències o a les repetitives conductes abusives; o com a factor positiu, el qual esdevé quan l'alumne involucrat té la capacitat de donar resposta a les conductes que rep, tot i que aquest no és un fenomen molt present en les víctimes de violència escolar (Leung i To, 2009). És per aquesta raó que s'afirma que el sexe masculí presenta una major desconexió moral¹, doncs en la majoria de casos, presenta un estat emocional fred on, fins i tot, poden tenir lloc sentiments positius, fenomen conegut com a *happy victimizer expectancy* (Ortega, Sánchez i Menesini, 2002).

3.3 Implicacions socials i contextuals

Són diversos els efectes a nivell social i contextual que provoca la violència entre iguals i, per aquest motiu, se'n destacaran els més presents. En primer lloc, cal tenir en ment que una major desorganització social afavoreix a la presència de violència, i possiblement, de violència entre iguals a l'escola (Hernández, Sarabia i Casares, 2002). L'Escola de Chicago (Cid i Larrauri, 2001) afirma que hi ha zones on la presència de delinqüència i conductes incíviques està més present. A més, aquest aspecte es veu influenciat pel *cicle vital del veïnat*, el qual es coneix pel fet que la població emigra però, el barri que s'abandona serà ocupat per altres individus que acudirà a la recerca de noves oportunitats. D'aquesta manera, es pot comprovar que existeix una relació entre el comportament de l'individu i l'entorn

¹ Aquest procés té lloc quan la interiorització de les normes i els valors morals acceptables no té lloc i, per tant, es cometen actes immorals, com ara la violència entre iguals a l'escola.

sociocomunitari que l'envolta. Tot i així, existeix un factor de protecció que minva la presència de caràcters violents, atenent al suport que els adolescents poden rebre, tant sigui a nivell familiar, social o escolar, duent a terme un càlcul de costos i beneficis.

És important destacar que la societat i l'escola en sí, han sofert diversos canvis que dificulten la prevenció. Es tendeix a minimitzar la gravetat de les agressions entre iguals, considerant que són inevitables. Aquesta és una afirmació que cal eliminar, ja que és necessari que els diferents actors intervinguin en la resolució d'aquests conflictes. Així, cal tenir en compte que la resposta de l'escola tradicional és insuficient, a més que la relació i interacció entre docent i alumne també ha sofert diversos canvis que provoquen la desautorització i falta de respecte d'aquesta figura (Díaz-Aguado, 2005). D'aquesta manera, cal que l'escola estigui disposada a aplicar canvis de millora que afavoreixin a aquesta prevenció i on hi hagi un equilibri entre la permissivitat i la total autoritat.

3.4 Enfocament teòric adoptat

Entre les diferents Teories Criminològiques que poden explicar l'agressivitat entre iguals, destaca la teoria del Control, atenent a l'aspecte familiar i la Teoria Ecològica, amb variables ambientals. Tot i així, la teoria que millor explica el comportament violent entre iguals correspon a la teoria de l'aprenentatge social, fent referència a Albert Bandura com al màxim ideòleg. Aquesta teoria fa referència a l'aprenentatge de conductes, siguin violentes o no, a través de l'observació cap a referents o models que suposen un referent d'imitació per aprendre a través del condicionament clàssic o operant². Aquest aprenentatge provoca que la funció informativa que presenten els models afecti a l'adquisició de la conducta. Aquesta observació depèn de l'atenció que els adolescents mostren cap al model per, d'aquesta manera, donar un valor funcional i no només informatiu a la conducta (Bandura, 1982). S'entén que des de l'aprenentatge social les conductes per imitació no només es duen a terme quan el model està present, sinó també quan aquest no hi és, allò que es coneix com a *imitació*

² El condicionament clàssic és aquell on un estímul neutre s'associa a un estímul incondicionat i, a la vegada, provoca una resposta incondicionada. En canvi, el condicionament operant, suposa que la conducta pot modificar-se en funció de si el reforç és positiu o negatiu.

diferida, ja que a través de proves assaig-error la conducta esdevé normalitzada. Tot i així, també és important tenir en compte que la conducta es reproduirà en major mesura en funció de la recompensa que s'obtingui, interioritzant que la violència és una forma d'aconseguir allò que es desitja. Cal destacar que la conducta es durà a terme en major mesura si el model és recompensat de forma positiva, però també pot succeir que la conducta apresada tingui lloc encara que la conseqüència sigui negativa, amb l'objectiu de minvar la frustració.

Cid i Larrauri (2001) al·ludeixen a la teoria del control de Hirschi, en especial la de l'autocontrol, la qual estableix que les conductes violentes, es duen a terme per la recerca de plaer que, a la vegada, és conseqüència de les ínfimes habilitats socials. Aquestes, no estan presents en molts dels adolescents que duen a terme conductes violentes entre iguals, tant si són agressores com víctimes, i això suposa la incapacitat d'autocontrolar-se, fet que desemboca en fracàs escolar, en la majoria de vegades (Cid i Larrauri, 2001). Aquesta teoria manté una estreta relació amb la família, ja que és en primera instància la que dur a terme un cert control i supervisió dels adolescents.

La teoria ecològica de Shaw i McKay, també esdevé important per entendre la dinàmica de la violència entre iguals. Aquesta teoria defensa que són el context i les condicions de vida de les persones els que realment interactuen amb l'individu, provocant un possible augment de conductes violentes (Cid i Larrauri, 2001). Per això és important conèixer el concepte de *macrocefàlia*, procés que té lloc quan en un barri o en una zona determinada hi té lloc una acumulació de població i de construccions que tant sols provoca un efectiu nociu i negatiu per a la població (Hall, 1965 citat a Hernández, Sarabia i Casares, 2001).

3.5 Actors

Tot i que no sempre han d'existir els actors als quals a continuació es fan referència, si és important tenir-los en compte, encara que la violència no tingui lloc de forma reiterada, sinó que sigui puntual.

Segons Díaz-Aguado (2005), l'**agressor** presenta diverses característiques. Destaca una alta autoestima, la qual es veu reforçada amb l'execució d'actes

violents. Tot i així, altres autors afirmen el contrari quan mencionen que l'autoestima d'aquests és baixa i duen a terme aquest tipus de conductes per ser el centre d'atenció (Benítez i Justicia, 2006). També poden presentar un baix recolzament familiar, a més que poden ser víctimes d'un estil educatiu autoritari o excessivament permissiu. També es caracteritzen per la seva gran impulsivitat a respondre de forma violenta i, per tant, no tenen a mà estratègies no violentes. La suma de tots aquests factors, provoca que, a llarg termini, aquest individu presenti més dificultats per integrar-se de forma adequada al centre (Benítez i Justicia, 2006). En quan a la **víctima**, coneguda des de l'àmbit criminològic com aquella *persona lesionada objectivament en un bé jurídic protegit i que sent subjectivament aquesta lesió amb dolor* (Henting, - citat a Ferro, 2012), els autors defineixen dos tipus de víctimes. La primera d'elles és aquella típica o també anomenada passiva, la qual viu una situació social aïllada i la qual presenta una baixa autoestima. A la vegada, presenta una ansietat elevada que augmenta el sentiment d'inseguretat, tendint a culpabilitzar-se o a negar la situació per vergonya. En canvi, la víctima activa és aquella que presenta una situació social aïllada a causa, en la majoria d'ocasions, d'una forta impopularitat no acceptada. Es caracteritza per una forta tendència a actuar de forma impulsiva (Benítez i Justicia, 2006), podent desembocar en episodis de depressió o intents autolítics (Trautmann, 2008). Per altra banda, existeix el perfil de **víctima-agressor**, el qual és impulsiu i hiperactiu. Si se'ls ataca ells també ho fan, i normalment, evolucionen des d'un rol de víctima fins a un d'agressor (Estévez, Jiménez i Moreno; 2010). Per últim, els **espectadors** o també anomenats *bystanders* (Trautmann, 2008) donen audiència a l'agressor i estimulen l'agressió en la majoria de casos, tot i que també poden inhibir-la.

3.6 El rol de la família

La institució familiar forma una de les institucions primordials en quan a la socialització primària de l'individu, aquella bàsica per poder viure conforme els valors socials, respectant els drets i els deures de les persones alienes. La família pot esdevenir un factor de risc, tant si presenta un estil educatiu extremadament permissiu com a l'inversa, aquell autoritari que suposa la imposició de normes, en la majoria d'ocasions, excessivament estrictes. Fins i tot poden tenir lloc càstigs

corporals que, a la vegada, esdevenen un model a seguir per aquests adolescents, sent necessari, així, que tingui lloc una col·laboració entre els diferents contextos propers a l'adolescent per tal que aquest senti una major satisfacció personal. (Jiménez i Lehalle; 2012)

Tampoc ajuda el fet que la família no col·labori en l'educació. Tal com afirmen Hernández, Sarabia i Casares (2006), queda clar que hi ha variables interaccionistes que provoquen un efecte directe en la presència de conductes violentes (clima afectiu, comunicació amb la mare, falta de supervisió, entre altres); però, existeixen variables estructurals que, per contrapartida, presenten un efecte indirecte (presència de germans, absència d'una figura familiar, mida de la llar familiar, entre altres).

La família també pot actuar com a factor de protecció si té lloc un recolzament i comunicació afectiva per part dels pares a més d'un cert control cap a l'adolescent. Així, cal donar especial rellevància a les variables familiars ja que, a partir de la interacció amb altres variables individuals i ambientals es poden disminuir els comportaments violents que augmentaran l'autoestima familiar (Martínez-Ferrer, et al 2008). Així, la família esdevé una unitat que no actua de forma independent, sinó que forma part d'un entorn social més complex, sent important que existeixi una bona comunicació entre tots els membres de la família per poder donar pautes de conducta i desaprovar les conductes antisocials i violentes (Perea et. al, 2010).

3.7 El rol de l'escola

En quan al rol de l'escola, és important que des d'aquesta institució es faci front a l'eradicació de situacions d'exclusió per tal d'afavorir a la identificació dels adolescents amb els valors de respecte mutu, empatia i no violència. Així, s'afavoreix a la bona relació entre aquest grup d'iguals i vers els docents. Per tal que tingui lloc una actitud de rebuig a la violència cal que l'escola, a través de la prevenció general, influeixi en les actituds i emocions dels individus, insistint en l'empatia i en la predisposició a reparar el dany causat. Així, és important que existeixi una bona cohesió grupal amb el grup-classe per, d'aquesta manera, afavorir els valors de la confiança i l'amistat. Cal que la institució educativa

motivi a la resolució de conflictes a través d'estratègies alternatives a la violència, per exemple, de la mediació, i deixi enrere la cultura del silenci que tant sols facilita la presència d'aquest tipus de conductes (Trautmann, 2008).

En algunes ocasions, el conjunt de normes i valors de l'escola no són compartits pels estudiants, i existeix com a conseqüència, una crisi dels valors d'aquesta institució que dificulta la no presència d'agressivitat. A més, en moltes ocasions l'escola no té en compte les necessitats individuals dels adolescents i això provoca que no s'adeqüin les respostes a les mancances que presenten, tot i que sí hi ha centres educatius que responen a aquestes necessitats individuals, aplicant plans individualitzats. Per això, cal tenir en compte la motivació de l'adolescent per evitar un possible fracàs escolar, i posteriorment, la violència entre iguals (Palomero i Fernández, 2001), atenent a l'aula com un context social en el qual tenen lloc rols que interaccionen, vinculant la institució escolar amb la família i la societat a través d'un programa inclusiu. Per aquest motiu, cal que el centre educatiu tingui en ment la inclusió d'activitats dirigides especialment a la prevenció de la possible victimització, detectant els diferents estereotips i prejudicis que poden existir sobre diferents col·lectius.

Per altra banda, és important atendre al currículum ocult, el qual presenta intencions ocultes que, involuntàriament, poden generar conductes agressives (Díaz-Aguado, 2005).

3.8 El rol del medi social i socio-comunitari

Primer de tot, cal tenir en compte com el grup d'iguals influeix en les conductes violentes a més que també ho fa el barri i el grau de desorganització social. El grup d'iguals, tal i com s'ha comentat, pot suposar un factor de risc o de protecció, ja que si el grup forma part de la víctima, les accions que podrien dur a terme per protegir-la no seran molt efectives. El mateix succeeix amb el grup d'iguals de l'agressor que, en aquest cas, incentivaran les conductes violentes cap a les víctimes més indefenses, i l'agressor, motivat per aquestes incitacions, augmentarà el grau de violència. El context també influeix ja que de forma continuada els individus estan exposats a violència indirecta i cultural. En aquest sentit, les conductes agressives esdevenen una forma de gestionar i aconseguir

allò que realment es desitja realitzant-t'ho, també, en el context educatiu. Fins i tot els rols de gènere influeixen en la consecució de conductes violentes, sobretot per part del gènere masculí. Per aquest motiu, en moltes ocasions les agressions violentes són de tipus masclista, de protecció de la dona per tal de demostrar un model de dominació que rivalitza i competeix amb d'altres (Palomero i Fernández, 2001)

3.9 El rol dels mitjans de comunicació

Aquest és un dels rols que cada vegada cal tenir més en compte, ja que afecta de forma molt directa i negativa a les conductes violentes entre iguals, produint una certa insensibilització davant al dolor (Palomero i Fernández, 2001). La visualització de conductes violentes a través dels *mass media* actua com a catalitzador d'aquestes conductes violentes, provocant l'acceptació de la violència com a conducta normalitzada que, conseqüentment, provocarà el comportament violent com a quotidià (Benitez i Justicia, 2006). És important atendre a aquests mitjans per tal d'entendre la quantitat de conductes que poden haver après els adolescents a través de la imitació i de la representació de les conductes que ells observen.

3.10 La prevenció de la violència entre iguals

Fins aquí, s'entén que la violència entre iguals en el context educatiu és un fenomen que preocupa a diferents col·lectius. Per això, és necessari dur a terme accions d'intervenció però també de prevenció, ja sigui primària, secundària o terciària, per tal de minimitzar una conducta que comporta conseqüències visibles a la societat. Existeixen diverses objeccions que fan necessària la crida a accions preventives per eradicar la violència entre iguals i, a la vegada, evitar els efectes i conseqüències que afecten de forma més negativa si tenen lloc conductes de *bullying*, en especial a la víctima. Es dóna importància a la formació del docent en *provenció* del conflicte (abordatge dels conflictes des dels seus inicis solucionant les causes), tècnica que cal diferenciar de la prevenció (evitar l'aparició d'aquests conflictes) (Vinyamata, 1997). D'aquesta manera, cal resoldre els conflictes a través d'acords i de forma proactiva, deixant enrere la violència (Arellano, 2007). Així, caldrà que el docent; persona autònoma, cooperativa i que defensi els valors

socials; aprengui de l'alumne i de les seves vivències modificant, possiblement, estructures que estan presents en el currículum educatiu ocult. Això hauria de tenir lloc a través d'una formació permanent i contínua que tingui en compte els canvis presents en la societat però també en els aspectes educatius.

Cal tenir present la diversa legislació que fa referència a la importància de la prevenció d'aquestes conductes violentes, entre elles la *Ley Orgánica 10/2002 del 23 de Diciembre de Calidad de Educación*, la qual estableix en el seu article 2 del capítol II el següent:

[...]c) A que se respeten su integridad y dignidad personales, d) A la protección contra toda agresión física o moral, f) A recibir las ayudas y los apoyos precisos para compensar las carencias y desventajas de tipo personal, familiar, económico, social y cultural, especialmente en el caso de presentar necesidades educativas especiales, que impidan o dificulten el acceso y la permanencia en el sistema educativo [...]

La Llei 12/2009 del 10 de Juliol d'Educació de Catalunya també fa referència a la protecció de l'infant davant un fenomen de violència entre iguals a l'article 33:

1. El Govern i el Departament han d'adoptar les mesures necessàries per a prevenir les situacions d'assetjament escolar i, si s'escauen, afrontar-les de manera immediata, i per a assegurar en tot cas als afectats l'assistència adequada i la protecció necessària per a garantir-los el dret a la intimitat.

2. El Departament ha de posar a disposició dels centres els mitjans necessaris per a atendre les situacions de risc d'assetjament escolar. En cas que resulti imprescindible, es poden adoptar mesures extraordinàries d'escolarització, i el Departament pot adoptar també, en l'àmbit del personal al seu servei, mesures extraordinàries de mobilitat [...]

4.[...] L'Administració educativa ha d'assegurar l'opció d'assistència lletrada gratuïta al professorat i a la resta de personal dels centres públics i dels centres privats sostinguts amb fons públics que siguin

víctimes de violència escolar, sempre que els interessos dels defensats i els de la Generalitat no siguin oposats o contradictoris.

Atenent a aquesta remissió a les lleis orgàniques estatal i autonòmica i a la crida d'actuacions de prevenció, és necessari adequar estratègies que ajudin a prevenir aquest tipus de violència. Tanmateix, la violència no només està present en l'etapa escolar i, per tant, cal adoptar una perspectiva evolutiva i ecològica, tenint en compte l'individu, però també l'ambient i l'entorn que l'envolta. En aquest sentit, cal tenir en compte la proposta de Geen (1990, citat a Palomero i Fernández, 2001), el qual dóna importància a la interacció de la persona amb l'ambient per tal de poder adequar la intervenció i donar resposta a les conductes agressives que es poden donar en diferents contextos. Així, és important tenir en compte el microsistema (aula), el mesosistema (centre educatiu), l'exosistema (administració educativa), i el macrosistema (societat i cultura). És necessari que els diferents actors i professionals que poden col·laborar en la prevenció d'aquest tipus de violència atenguin als indicis primaris i secundaris per poder identificar una situació de violència entre iguals de forma precoç (Olweus, 1998; citat a Díaz-Aguado, 2005).

3.11 Objectius específics

Un cop establert el marc teòric i les variables que poden afectar a la violència entre iguals, cal atendre als diferents objectius específics que, d'acord als objectius generals presenta aquest treball:

- Analitzar la violència escolar entre iguals
 - o Descriure els trets teòrics i, específicament, les variables que es relacionen amb les conductes violentes.
- Establir la relació entre la realitat dels adolescents i l'emissió de les conductes violentes.
 - o Descriure la realitat dels adolescents i de les conductes violentes que aquests duen a terme.
 - o Associar les variables individuals, familiars, escolars i socials dels adolescents amb l'emissió de conductes violentes.
- Valorar les conductes violentes en un context específic

- Descriure el context específic
- Analitzar el context específic
- Analitzar el tipus de conductes violentes
- Orientar el disseny d'un programa de prevenció en funció de la valoració.
 - Dissenyar un programa de prevenció adreçat als alumnes d'ESO.

4. METODOLOGIA

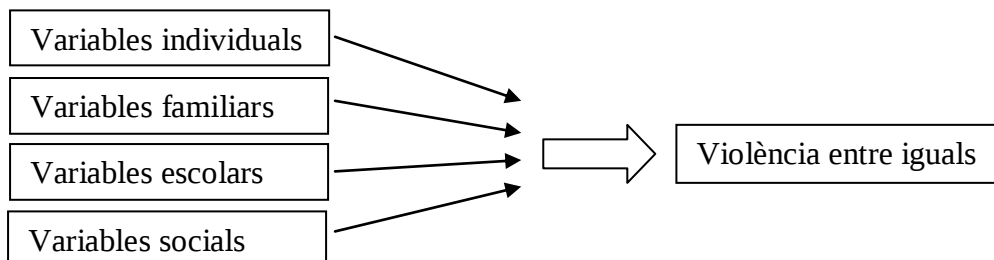
4.1 Model d'anàlisi

La metodologia utilitzada en aquest treball de recerca és de caràcter descriptiva i *ex-post-facto*, ja que té lloc una cerca i recol·lecció d'informació sobre diferents variables que es relacionen amb la violència entre iguals, tenint lloc una vegada ha succeït o pot succeir a la realitat, en aquest cas a la Salle Manlleu. A més, la metodologia tant té en compte dades quantitatives, a través de qüestionaris com també qualitatives, a través de l'anàlisi de categories d'entrevistes.

Per altra banda, és necessari mencionar que l'orientació del programa de prevenció es basa, concretament, en la prevenció de la violència entre iguals per tal que aquesta no desemboqui en conductes de *bullying* i, per tant, de forma reiterada (Castillo-Pulido, 2011). D'aquesta manera, les conductes que seran objecte de prevenció per part d'aquest programa seran, en primera instància, aquelles conductes ocasionals que tenen lloc en un moment determinat. Si les conductes tenen un caràcter reiterat, les accions que s'haurien de dur a terme serien unes altres. Les categories d'anàlisi que es tenen en compte són diverses, entre les quals destaquen variables individuals, familiars, escolars i socials que atenen a diferents indicadors.

4.2 Disseny de la recerca

Atenent al disseny que es pretén dur a terme amb la realització d'aquest treball de recerca cal tenir en compte la problemàtica a tractar i el procediment que es seguirà per tal d'aplicar els instruments i interpretar els posteriors resultats.

Així, amb l'anàlisi de les diferents variables i la possible interacció que pot existir entre aquestes, es pot estudiar la presència de conductes violentes entre iguals en l'etapa escolar. Per aquest motiu, també cal tenir en compte els objectius generals

i específics que s'han mencionat i, així, poder adequar la recerca i obtenir els resultats que s'esperen.

Procediment

A l'hora d'analitzar la informació del marc teòric i dur a terme la posterior recerca s'han tingut en compte les diferents variables presents a la següent operativització (Hernández, Fernández i Baptista, 2007):

CONCEPTE	DIMENSIONS	INDICADORS
Violència escolar entre iguals	Individuals	Conductes adaptatives Frustració Autoconcepte Tolerància Benestar o malestar individual
	Familiars	Aprenentatge vicari Relacions parentals Estil educatiu Col·laboració família-escola
	Escolars	Rendiment acadèmic Convivència escolar Relació entre alumnes Relació vers els docents
	Socials	Grup d'iguals Temps lliure Mitjans de Comunicació

Població i mostra

En aquesta recerca, tant població com mostra coincideixen, i aquesta correspon als alumnes d'ESO que estudien al centre la Salle Manlleu. La mostra final correspon a un total de 245 alumnes dels 368 que hi ha en total segons les llistes d'alumnes d'ESO. Aquesta disminució de la mostra s'explica pel fenomen

conegut com a “mortandat”, ja que algunes de les respostes dels qüestionaris no eren vàlides o no es corresponien amb el que es demanava.

Destacar que la mostra és no probabilística, ja que és intencional, cercada de forma específica per l'estudi de les variables en qüestió (Hernández, Fernández i Baptista, 2007).

Instrumentalització³

Per a poder avaluar el centre de la Salle Manlleu com a institució educativa s'han confeccionat dos instruments de recollida de dades. Per una banda, un qüestionari respòs pels alumnes d'ESO del centre, i per l'altra, entrevistes semiestructurades dirigides a la Direcció i a la Coordinació Pedagògica d'aquest.

Respecte al qüestionari, aquest ha de reunir dos requisits: fiabilitat i validesa. El primer, es defineix com el grau en que l'aplicació repetida al mateix subjecte produeix resultats iguals i, el segon, la validesa, es refereix al grau en què un instrument realment obté les dades que es volen obtenir (Hernández, Fernández i Baptista, 2007). En aquest sentit, el qüestionari que s'ha creat per analitzar les problemàtiques del centre compleix amb aquests dos requisits tal i com demostren els resultats de *reliability* que s'han dut a terme amb l'ajuda del programa informàtic SPSS, tenint en compte les diferents escales que formen part del qüestionari: autopercepció, conducta familiar, conducta escolar i grup d'iguals.

Analitzant l'escala **d'autopercepció⁴**, la primera del qüestionari, l'alfa de Cronbach és de 0.761 i, per tant, és fiable per a estudiar la relació de la violència escolar amb els factors que formen aquesta escala.

El mateix succeeix amb l'escala de valoració de la **conducta familiar**, on l'alfa de Cronbach és de 0.712 i, per tant, també és fiable per estudiar el mateix fenomen.

L'escala de **conducta escolar** presenta l'alfa de Cronbach més alta, de 0.911 i, per tant, la seva fiabilitat encara és major, ja que el que s'avalua és la violència entre iguals que té lloc al centre educatiu i, els factors que aquesta escala té en compte

³ Tant el qüestionari com les entrevistes, aquestes transcrites, estan disponibles a l'annex.

⁴ A l'annex hi ha disponibles els resultats obtinguts amb el programa SPSS.

avaluen, principalment, el comportament a l'aula i al centre escolar de cada un dels alumnes.

Per últim, l'escala del **grup d'iguals**, es pot comprovar com l'alfa de Cronbach presenta un valor més petit, de 0.649 però, tot i així, també es pot considerar fiable.

5. ANÀLISI DE LA INFORMACIÓ I RESULTATS

5.1 Anàlisi de dades

En aquest apartat es tenen en compte dos aspectes. Un anàlisi de dades quantitatives i un anàlisi de dades qualitatives, a través dels resultats obtinguts dels qüestionaris i de les entrevistes semiestructurades.

A través dels resultats del programa SPSS utilitzant el creuament de diferents variables entre elles, cal tenir en compte diferents aspectes que mostren la necessitat d'alguna intervenció que millori la convivència escolar. En aquest cas, els anàlisis són descriptius i s'han dut a terme a través de la combinació de dues variables independents en taules de contingència per relacionar-les, posteriorment, amb la variable dependent d'aquest estudi: la violència entre iguals.

En la primera d'elles es pot comprovar com hi ha relació entre la variables *gènere* o *curs* i l'enviament a *l'aula de vigilància*, ja que als nois se'ls aplica més aquesta mesura. En quan al *curs*, són els cursos de 2n i 3r d'ESO els que presenten més freqüència d'aquest càstig.

	16. T'han enviat a l'aula de vigilància durant aquest curs?		Total
	no	sí	
3. Gènere Femení	113	30	143
Masculí	49	53	102
Total	162	83	245

	16. T'han enviat a l'aula de vigilància durant aquest curs?		Total
	no	sí	
1. Curs: 1r ESO	47	20	67
2n ESO	39	25	64
3r ESO	37	22	59
4t ESO	39	16	55
Total	162	83	245

En segon lloc, també s'ha analitzat la variable *gènere* juntament amb *l'expulsió del centre escolar*. Es pot comprovar com la freqüència és major en el grup masculí, tot i que és ínfima tenint en compte les respostes negatives. En canvi, si comparem l'anàlisi amb la variable *curs*, es pot comprovar com a mesura que el curs avança, el nombre d'expulsions disminueix i, per tant, té lloc una relació inversa.

		18. T'han expulsat alguna vegada durant aquest any acadèmic?			Total
			no	sí	
3. Gènere	Femení	3	139	1	143
	Masculí	3	94	5	102
Total		6	233	6	245

		18. T'han expulsat alguna vegada durant aquest any acadèmic?			Total
			no	sí	
1. Curs:	1r ESO	3	61	3	67
	2n ESO	2	60	2	64
	3r ESO	1	57	1	59
	4t ESO	0	55	0	55
	Total	6	233	6	245

Tanmateix, si es té en compte la variable *t'agrada anar a l'escola* i *gènere*, la resposta negativa també està més present en el sector masculí i, per tant, és necessari adequar el currículum educatiu per motivar-los. El mateix anàlisi amb la variable *curs*, es pot comprovar com la línia general és que, a mesura que s'avança de curs als alumnes els hi agrada menys anar a l'escola.

		29. Tàgrada anar a l'escola?			Total
			no	sí	
3. Gènere	Femení	5	55	83	143
	Masculí	3	68	31	102
Total		8	123	114	245

		29. Tàgrada anar a l'escola?			Total
			no	sí	
1. Curs:	1r ESO	0	37	30	67
	2n ESO	4	35	25	64
	3r ESO	4	23	32	59
	4t ESO	0	28	27	55
Total		8	123	114	245

Seguint amb l'anàlisi descriptiu, s'ha de tenir en compte la resposta que donen els alumnes, segons *gènere* i *curs*, a la pregunta on es demana per la *relació vers els docents*. Es pot observar com el gènere femení té més bona relació amb el professorat, categoritzant-la com a *molt bona* en un total de 36 casos. Tanmateix, hi ha alguns adolescents que la valoren com a *dolenta*. Per altra banda, és lògic que sigui el gènere femení el que expliqui en major mesura algun problema al professorat abans que el masculí.

	30. Com valores la teva relació amb els professors?				Total
	Bona	Dolenta	Molt bona	Regular	
3. Gènere Femení	89	3	36	15	143
Masculí	53	6	11	32	102
Total	142	9	47	47	245

	31. Si tens algun problema, acudeixes als professors per explicar-los?			Total
		No	Si	
3. Gènere Femení	2	56	85	143
Masculí	0	55	47	102
Total	2	111	132	245

Si, en canvi, es té en compte la variable *curs* per analitzar la *relació vers els docents*, succeeix que la valoració majoritària és *bona*, seguida de *molt bona* o *regular* i, finalment *dolenta*, tot i que no existeixen diferències significatives. Si es té en compte si els alumnes expliquen els problemes als docents, sí es pot comprovar una tendència a la baixa a mesura que avança el curs i, per tant, existeix una relació inversa entre aquestes dues variables.

	30. Com valores la teva relació amb els professors?				Total
	Bona	Dolenta	Molt bona	Regular	
1. Curs: 1r ESO	39	2	11	15	67
2n ESO	34	4	12	14	64
3r ESO	38	1	15	5	59
4t ESO	31	2	9	13	55
Total	142	9	47	47	245

	31. Si tens algun problema, acudeixes als professors per explicar-los?			Total
		No	Si	
1. Curs: 1r ESO	1	25	41	67
2n ESO	1	29	34	64
3r ESO	0	25	34	59
4t ESO	0	32	23	55
Total	2	111	132	245

Si es té en compte la *relació* que s'estableix *amb els companys*, aquesta es considera *molt bona* o *bona* en major freqüència entre el gènere femení. Així, a l'hora d'explicar-los algun problema, són les noies les que compten, en major mesura, amb els seus companys.

	32. Com valores la teva relació tens amb els teus companys?					Total
	Bona	Cap	Dolenta	Molt bona	Regular	
3. Gènere Femení	54	1	1	79	8	143
Masculí	39	1	3	55	4	102
Total	93	2	4	134	12	245

Atenent a la variable *curs*, la *relació amb els companys* presenta una relació, també, inversa, ja que a mesura que avança el curs, la relació amb aquests disminueix i, lògicament, també el fet si els hi explicarien algun problema.

	33. Si tens algun problema, acudeixes als teus companys per explicar-los?			Total
		no	sí	
3. Gènere Femení	1	33	109	143
Masculí	0	21	81	102
Total	1	54	190	245

	32. Com valores la teva relació tens amb els teus companys?					Total
	Bona	Cap	Dolenta	Molt bona	Regular	
1. Curs: 1r ESO	23	0	1	42	1	67
2n ESO	25	0	1	33	5	64
3r ESO	22	0	2	32	3	59
4t ESO	23	2	0	27	3	55
Total	93	2	4	134	12	245

	33. Si tens algun problema, acudeixes als teus companys per explicar-los?			Total
		no	sí	
1. Curs: 1r ESO	0	16	51	67
2n ESO	1	12	51	64
3r ESO	0	12	47	59
4t ESO	0	14	41	55
Total	1	54	190	245

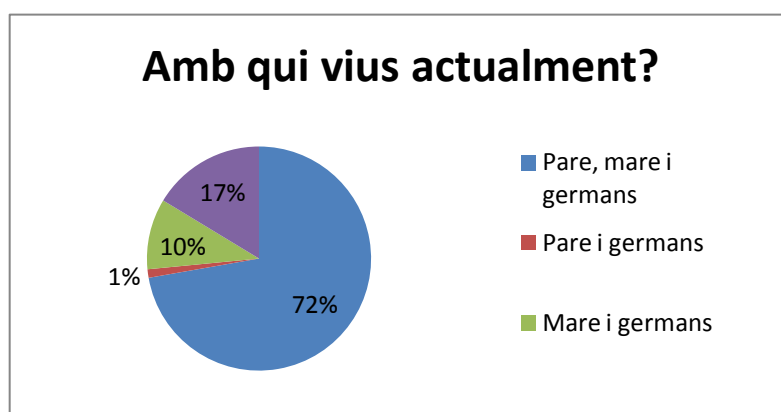
En quan a l'anàlisi de la variable *gènere* i *curs* en relació amb el *suspens d'alguna assignatura*, pot veure's com el gènere femení ha suspès més però, tot i així, les diferències no són significatives. En quan al *curs*, les estadístiques mostren un empat entre aquells que han suspès i els que no (122), existint una tendència a la baixa, també, a mesura que avança el curs.

	34. Has suspès alguna assignatura?			Total
		no	sí	
1. Curs: 1r ESO	0	36	31	67
2n ESO	1	30	33	64
3r ESO	0	26	33	59
4t ESO	0	30	25	55
Total	1	122	122	245
	34. Has suspès alguna assignatura?			Total
		no	sí	
3. Gènere Femení	1	79	63	143
Masculí	0	43	59	102
Total	1	122	122	245

Per últim i, tenint en compte una de les variables més importants, cal tenir en compte que el gènere masculí és més partidari d'animar a aquells que s'estan barallant o fins i tot, d'afegir-s'hi, tot i que el major nombre de respostes es troben en *no faig res*. En canvi, el gènere femení és partidari d'avisar a algun professor o, sorprenentment, de no fer res, sent molt menys probable que s'afegeixin o que animin la baralla. Tanmateix, tenint en compte la variable *curs*, es pot veure com a mesura que aquest avança, les conductes negatives augmenten i les positives disminueixen.

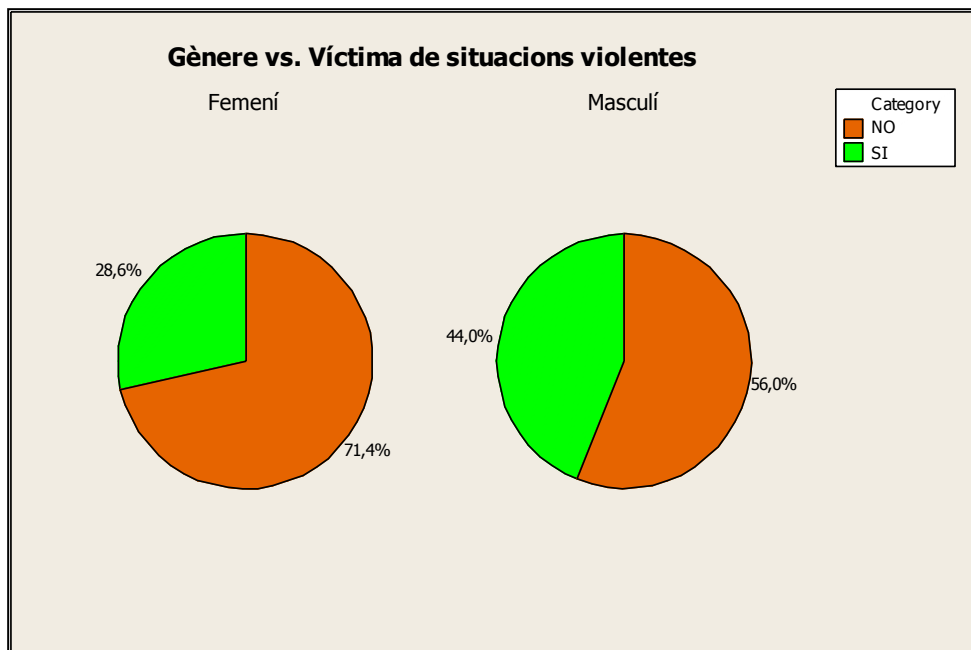
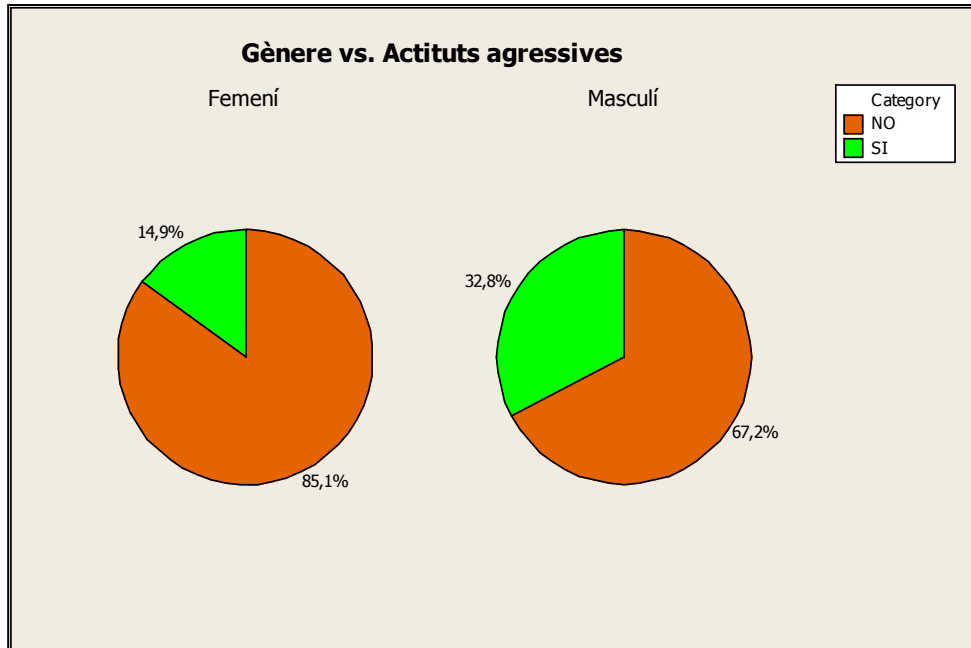
		39. Quan veig una baralla						Total
		Animo que es segueixin barallant	Aviso algun company	Aviso algun professor	M'afegeixo a la baralla	No faig res	Separo els que s'estan barallant	
3.	Femení	3	26	37	2	56	19	143
	Masculí	12	19	13	6	27	25	102
	Total	15	45	50	8	83	44	245
		Animo que es segueixin barallant	Aviso algun company	Aviso algun professor	M'afegeixo a la baralla	No faig res	Separo els que s'estan barallant	
1. Curs:	1r ESO	0	21	16	0	18	12	67
	2n ESO	5	12	14	2	20	11	64
	3r ESO	5	5	11	0	22	16	59
	4t ESO	5	7	9	6	23	5	55
	Total	15	45	50	8	83	44	245

També cal tenir en compte altres variables que ens poden donar informació sensible a l'hora d'orientar el programa de prevenció. Tal i com es veu en el gràfic, la majoria d'alumnes, un 72%, prové d'una família convencional (pare, mare i germans), però també cal tenir present el 10% d'alumnes que prové d'una família monoparental, tot i que no desestructurada.

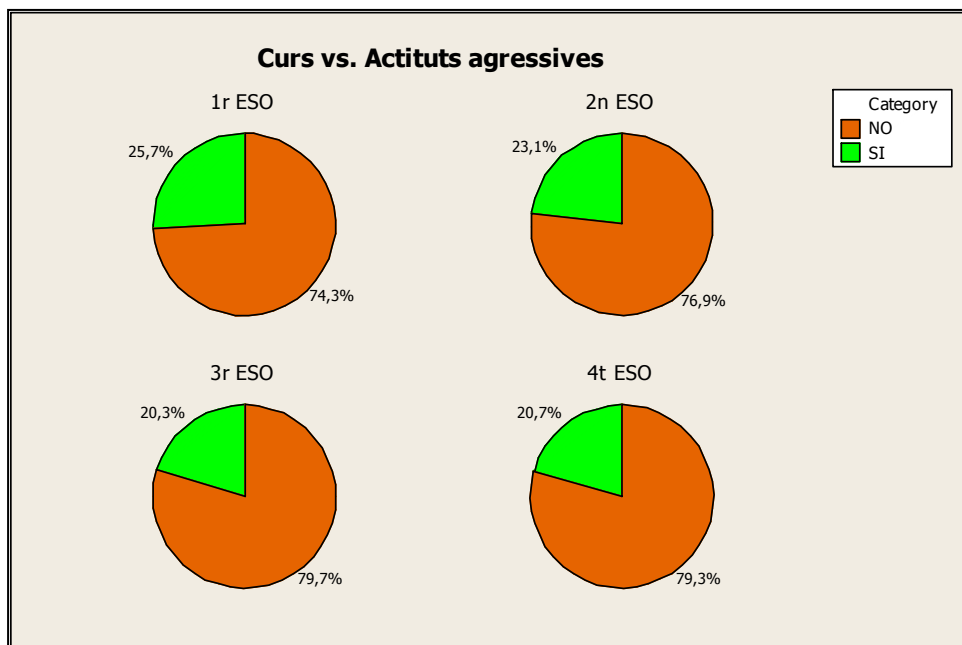
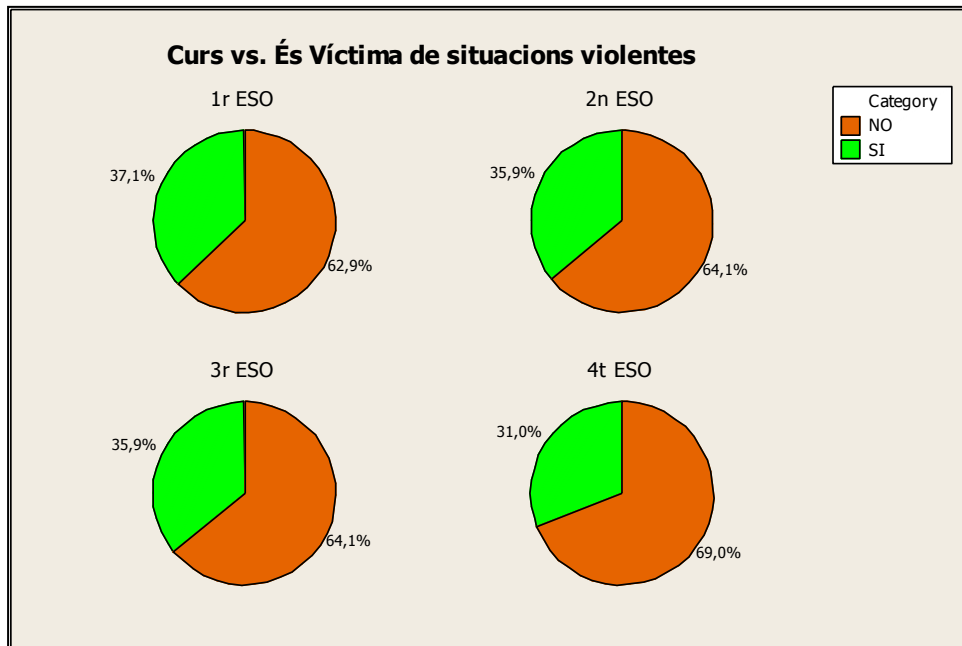

Font: realització pròpia

Seguint amb l'anàlisi de les variables *gènere* i *curs* amb *víctimes o autores de situacions violentes*, es pot comprovar que el gènere masculí (32,8%), és més violent que el gènere femení (14,9%) i, a la vegada, és més victimitzat (44%). Per tant, encara que sigui el més violent també presenta factors de risc que el predisposen a ser víctima.

També pot observar-se com, segons la variable *curs*, el fet de ser autors o víctimes d'una situació violenta disminueix a mesura que avança el curs i, per tant, la relació és inversa. Es veu clarament que a 1r d'ESO el 37,1% dels alumnes han estat víctimes d'algun fet violent durant l'últim any, disminuït en gairebé un 6% fins al 31%, quan els alumnes cursen 4t d'ESO.

Un cop finalitzat l'anàlisi quantitatiu, cal tenir en compte l'anàlisi qualitatiu, el qual té lloc mitjançant l'anàlisi de categories establertes en les entrevistes dirigides a la Direcció i a la Coordinació Pedagògica del Centre.

Primer de tot i, atenent a com caldrà que s'orienti el programa de prevenció, cal tenir present quins són els eixos que es segueixen al centre la Salle Manlleu i com aquests afavoreixen a la bona convivència:

Home, d'entrada (pensa) un dels que fa que hi hagi bona convivència seria doncs tot el treball dels valors que es treballa des de l'àmbit de la interioritat, per exemple, o el d'aprenentatge cooperatiu perquè es fomenta molt l'ajuda mútua, la solidaritat,...].

Entrevistat 2

Per altra banda, cal tenir present quins són els aspectes que més es treballen a l'etapa de secundària en aquest centre per poder orientar la prevenció:

A l'ESO, ens decantem bàsicament per l'orientació personal, el desenvolupament personal i social, orientació escolar i, llavors, aquí hi ha els hàbits d'estudi, els valors, l'aprenentatge en equip, etc.

Entrevistat 2

Seguidament, també és important tenir present si la participació dels alumnes es tradueix en un canvi en el seu comportament i en una millora de la convivència, on l'entrevistada fa referència a la importància de la motivació interna:

Aquest canvi generalment està en funció de l'impacte que hagi pogut tenir l'activitat o la conversa individual, o la conversa que hagi pogut tenir amb els pares i penso que fonamentalment del vincle emocional que el professorat o que l'alumne estableix amb el professorat.

Entrevistat 2

Així, també cal tenir present que a la Salle Manlleu s'ha dut a terme un canvi de metodologia tradicional a aquella que té més en compte la participació i relació amb l'alumnat:

Ha motivat molt a aprendre les coses, a ser conscients que allò que hem dit s'ha de seguir.

Entrevistat 1

Per tant, seria important crear un ambient de treball on aquesta millora de la convivència estigués afavorida pel tipus d'activitats i de classes que tingués en compte la participació de l'alumnat:

O sigui, es tractaria de que es pogués generar un ambient de treball on els nanos estiguessin bé, on els professors hi estiguem bé, i que bueno (pensa) tot això milloraria la convivència a l'escola [...].

Entrevistat 2

Tanmateix, també hi ha altres aspectes que es treballen a nivell organitzatiu i que també afavoreixen a que la convivència sigui pacífica, com ara el Projecte de Convivència o l'Acompanyament de l'Àngel:

[...] aquest seguiment també és una altre de les coses que ajuda, que ajuda a disminuir aquesta conflictivitat, l'ajuda a baixar perquè són nanos que no tenen interès i que s'acaben interessant.

Entrevistat 1

Així, es dona a conèixer el treball cooperatiu que el centre de la Salle Manlleu està duent a terme amb l'ajuda de l'alumnat i que el caracteritza a diferència d'altres centres. A més, aquest procés de cooperativitat ha presentat una dificultat afegida amb els alumnes immigrants, on s'ha necessitat un esforç més per poder adaptar-los:

El principal tret és aquest, el treball cooperatiu que estem fent nosaltres[...] Això ens fa fer un treball més en profunditat, una necessitat més gran de treballar l'aprenentatge cooperatiu.

Entrevistat 1

Tot i així, i tenint present la presència de conflictivitat també queda clar que no és un centre que es caracteritzi per una gran presència d'aquest tipus de conductes, però sí que tenen lloc diferents situacions que poden afectar:

Moltes vegades és, [...] un tipus masclista, [...] el de protecció de la dona, “aquesta és la meva xicota”

Entrevistat 1

Per últim, però no per això menys important, també cal tenir present que, segons els dos entrevistats la participació de les famílies és, en la majoria de casos escassa, a no ser que la reunió sigui obligatòria, com ara una entrevista d'avaluació. A més, aquesta dificultat augmenta si la família és d'origen immigrant. Tot i així, també n'hi ha d'altres que agraeixen l'ajuda que el centre els facilita per educar als seus fills i aquestes, participen en els actes informatius que es fan, entrevistes, reunions, entre altres:

La col·laboració de les famílies al centre costa més. Més la dels immigrants que participin en coses així, costa molt.

Entrevistat 1

Normalment la gent, els pares saben com són els seus fills i ja s'imaginen que el que diu el professor és veritat [...] hi ha col·laboració [...].

Entrevistat 2

5.2 Programa de prevenció

Un cop analitzats els resultats que s'han mostrat, és necessari adequar el programa de prevenció terciària al centre la Salle Manlleu per tal de prevenir les conductes violentes i millorar la convivència, donant especial rellevància als aspectes que cal treballar i a les necessitats que cal suplir. Cal deixar constància que aquest programa de prevenció compta amb tots els aspectes necessaris per poder-lo aplicar a la pràctica: antecedents situacionals⁵, objectius, metodologia, continguts i activitats, recursos, organització i temporalització i avaluació.

⁵ Aquests estan disponibles a l'annex.

- Objectius

Atenent al programa de prevenció de la violència entre iguals i de la millora de la convivència, els objectius que es tindran en compte són:⁶

1. Reduir la incidència de les conductes violentes.

- *Definir y analitzar la violència entre iguals.*
- *Identificar els perfils que poden existir.*
- *Conèixer els factors de risc*
- *Conèixer els factors de protecció*

2. Oferir al grup diana una alternativa a la violència entre iguals.

- *Disminuir els factors de risc*
- *Disminuir la percepció de beneficis vers la conducta violenta.*
- *Generar una percepció de beneficis vers conductes prosocials.*

3. Generar al grup diana un pensament prosocial de negació a la conducta violenta.

- *Integrar als alumnes en la mateixa prevenció dels conflictes.*
- *Sensibilitzar als adolescents sobre la violència escolar entre iguals*
- *Fomentar la cultura de la pau i la resolució positiva de conflictes*

- Metodologia

Aquest programa de prevenció es basarà en un model de socialització. Això significa que parteix d'una base on els alumnes creixen amb una sèrie de valors que els propicien a dur a terme conductes violentes o disruptives. El motiu d'aquest model roman en la importància de que no només es té en compte l'escola, sinó que també és important tenir present el pes de la família, de la comunitat i del grup d'iguals, entre altres, com a factors de risc o de protecció que cal analitzar. Així, es tenen en compte les diferents variables que s'han mencionat al llarg del marc teòric, donant lloc a una visió ecològica i evolutiva.

⁶ Els objectius generals són aquells en format negreta, mentre que els objectius específics són aquells en format cursiva.

De la mateixa manera, la metodologia utilitzada en aquest programa de prevenció serà tant de caràcter directe com indirecte, ja que la intervenció es durà a terme de forma presencial amb els alumnes però també es tindran en compte altres aspectes importants en l'educació dels adolescents.

A més, també es donarà importància, tal i com s'ha dit, a l'aprenentatge cooperatiu i a la integració d'aquests valors i aspectes al currículum educatiu.

- Continguts

Una vegada definits els objectius i la metodologia que s'utilitzarà per aplicar aquesta proposta de programa de prevenció, cal tenir present quins seran aquells continguts que es treballaran per tal d'aconseguir disminuir la incidència de conductes violentes o disruptives i, alhora, millorar la convivència. Aquests, són tant conceptuals, actitudinals com procedimentals i es tenen en compte a l'hora de determinar les activitats. Són els següents:

- Autoconeixement i reflexió personal.
- Potenciar el debat sobre la violència escolar i altres temes d'interès.
- Gestió positiva dels conflictes.
- Responsabilitat.
- Respecte.
- Tolerància.
- Habilitats i competències socials.
- Acompanyament i millora de les relacions docent-alumne.
- Empatia.
- Fomentar la reparació.
- Participació i col·laboració de l'alumnat.
- Fomentar la relació família-escola

- Activitats

Les activitats per la proposta del programa anirien encaminades, totes elles, a la millora de la convivència, tenint en compte les mancances que pot presentar el centre educatiu per tal de suplir les necessitats que demanda.

- Relaxació (5 minuts d'Or): Aquesta activitat tindria lloc en qualsevol dels tres moments següents; a primera hora del matí, després del pati o a primera hora de la tarda per tal que tant alumnes com docents puguin reduir el nivell d'estrès a l'aula, alhora que permet que els alumnes treballin una sèrie de capacitats i habilitats necessàries per un major rendiment escolar com ara l'atenció, l'observació, la percepció, la imaginació, entre altres.
- Debats: Caldrà potenciar el debat sobre la violència escolar i com aquesta es pot donar (física, verbal, psicològica, *ciberbullying*, entre altres) a través de la implicació de tots els alumnes i també de l'equip docent. Tanmateix, caldrà que es doni a conèixer la necessitat de prevenir aquest tipus de conductes.
- Fomentar la cultura de la pau: Aquest tipus d'activitats es donaran a conèixer a través de la gestió positiva dels conflictes. Una gestió que es pot dur a terme mitjançant un programa mediació entre iguals, treballant els conflictes com una oportunitat de canvi i per intentar millorar les relacions interpersonals, deixant enrere la visió que el conflicte és negatiu i que tant sols perjudica a cada una de les parts. En aquest sentit, és important reduir la tensió que el problema hagi suscitat per tal de recuperar les facultats i les capacitats de les parts involucrades en el conflicte, procés que es coneix com a *pacificació*. Per últim, també cal una reconstrucció de la relació positiva, deixant enrere els estereotips i les imatges negatives per part dels alumnes i també de l'equip docent (Vinyamata, 1999).
- Drets i deures dels alumnes: A través d'aquesta activitat el que es pretén aconseguir és que els alumnes coneguin els seus drets però també els seus deures i així entendre el perquè hi ha una conseqüència a un acte no desitjable. Una forma de dur a terme aquesta activitat seria a través de pòsters⁷ que

⁷ A l'annex hi ha disponibles els pòsters amb els corresponents drets i deures dels alumnes de la Salle Manlleu.

tindrien que ser vistosos i està repartits pel centre, informant prèviament als alumnes.

- Respecte a la heterogeneïtat: La Salle Manlleu presenta un alt índex d'immigració. És important dur a terme diferents activitats que d'una manera o altre ajudin a que hi hagi una major cohesió entre els alumnes de diferents cultures i races per tal de disminuir, també, el racisme que pugui haver-hi, a través de debats que ho posin de manifest o també activitats de cohesió grupal.
- Rols de gènere: En aquest tipus d'activitats, realitzades a través de tallers o de debats, caldrà que els alumnes respectin el gènere oposat i deixin enrere la concepció dels rols de gènere tradicionals, on el gènere femení ocupa un lloc de submissió i passivitat. Tanmateix, caldrà que hi hagi una col·laboració entre els alumnes per tal de respectar i tolerar els diferents gèneres.
- Competències socials: Cal que els alumnes d'ESO adquireixin aquestes habilitats. A partir d'aquesta integració, els alumnes sabran com reaccionar davant diferents obstacles que ells mateixos poden trobar-se o també quan algú els hi demani ajuda. El treball es dirigirà a l'adquisició d'habilitats per millorar la reflexió personal i, en conseqüència, el discerniment. Per dur a terme aquests tallers és essencial el manual de Manuel Segura titulat *Ser persona y relacionarse*, on es dona importància a l'adquisició d'aquestes competències per poder reaccionar de forma correcta davant la quotidianitat. Tanmateix, també hi ha disponible un document amb diferents activitats pels alumnes d'ESO⁸.
- Programa de mediació entre iguals⁹: Aquesta activitat anirà destinada a incentivar als alumnes per conèixer la mediació entre iguals i, a la vegada, donar-la a conèixer ells mateixos a través de la formació que es durà a terme als alumnes de 3r d'ESO per tal que adoptin un rol de mediador en el sorgiment de conflictes dins el centre educatiu (Fernández, 1998 citat a Del Rey i Ortega, 2001). També caldrà que el procés de mediació es doni a

⁸Aquest document està disponible en línia en la següent web: https://convivencia.files.wordpress.com/2012/05/ser_persona_iisegura66p.pdf

⁹A l'annex hi ha disponible el programa de mediació entre iguals realitzat expressament pel centre la Salle Manlleu tenint en compte les seves necessitats.

conèixer al centre la Salle Manlleu a través de pòsters o xerrades dirigides a les diferents classes i també als familiars.

- Tutories individuals: Es recomana la implicació de tot l'equip docent en les tutories individuals. Cada docent podria ser tutor d'un grup de 5-10 alumnes, fent un seguiment individual depenent les necessitats i disponibilitat de cada un, fet que sens dubte repercutirà en la relació del professorat vers l'alumnat.
- Mesures reparadores i no sancionadores: Atenent a les sancions que s'apliquen per les faltes que duen a terme els alumnes en contra de la bona convivència, és necessari fomentar les mesures reparadores. En aquest sentit, cal donar importància al fet que l'alumne aprengui les conseqüències dels seus actes però a la vegada es senti reparat. D'aquesta manera, caldria fomentar el tipus d'activitats comunitàries tant dins com fora del centre per tal de motivar a l'alumne a comportar-se de forma correcta i adient a les normes. Caldria, per tant, establir un contacte amb l'exterior amb centres com el Casal d'Avis, el Centre Cívic, Centre obert o entitats del municipi, per tal d'evitar un inici d'expedient o l'expulsió amb l'objectiu que l'alumne dugui a terme diferents activitats que tinguin en compte la seva capacitat d'aprenentatge i de motivació. Per altra banda, dins el centre educatiu es podrien dur a terme activitats tals com decorar els passadissos o les aules, reparar desperfectes o ajudar al professional de manteniment, activitats que demanen un esforç de l'alumne i que beneficien a tota la comunitat educativa. Per tant, cal posar en dubte si les normes de règim intern són les correctes i les adients (Ceballos et. al 2012).
- Participació de les famílies: Per tal de treballar aquest valor, caldrà tenir en ment una visió comunitària, on tant és necessari la implicació de l'alumne i de l'escola, com la família, el context social i mitjans de comunicació i la societat. Caldrà, per part del centre escolar, demanar més col·laboració per part de les famílies, no només en entrevistes d'avaluació sinó també en xerrades informatives on es donen a conèixer aspectes que els interessin com a pares i tutors responsables de l'educació dels seus fills, complint, així, el compromís educatiu signat a principi de curs. Per tant, s'haurien de dur a terme debats on els pares posessin sobre la taula aspectes que els preocupen.

També seria interessant fer enquestes on es demanés el grau de satisfacció amb el centre escolar. També serà necessari que les famílies tinguin en compte la necessitat que els seus fills percebin un clima familiar positiu on es promoguin valors tals com la cohesió, la confiança o la comunicació per tal de traspassar, posteriorment, aquests valors al centre escolar entre els seus companys i docents (Lila i Buelga, 2003; Musitu, Jiménez i Povedano, 2008; citat a Pérez-Fuentes, 2011).

- Observació participant¹⁰: Aquest tipus d'activitat hauria d'estar protagonitzada pels docents. En aquest sentit, seria important tenir present quin tipus de clima es respira a l'aula mentre es fa classe, mentre els alumnes fan els deures o fins i tot durant el canvi de classe. D'aquesta manera, es podrien identificar aquells alumnes o grups problemàtics que inciten a la classe a dur a terme conductes que no ajuden a la bona convivència.

Així, queda clar que el tipus de continguts que es treballaran amb l'aplicació d'aquest programa de prevenció seran, principalment, la millora de les relacions entre els companys i també vers els docents a través de diferents activitats que posin de manifest la necessitat de l'existència de confiança i col·laboració entre aquest. A més, també es dóna importància a l'adquisició de diferents habilitats socials i comunicatives necessàries per poder gestionar els conflictes de forma positiva a través de la mediació, aspecte a tenir molt en compte com a contingut específic necessari per a aquest centre. Tanmateix, cal donar importància a la participació, en tot moment, de l'alumnat i al fet que aquest es vegi reparat i escoltat quan té algun problema, veient el centre educatiu com un context on el poden ajudar.

- Recursos

Per poder aplicar aquesta proposta i, a la vegada, aconseguir els objectius, són necessaris tant recursos humans com materials.

¹⁰ A l'annex hi ha disponible el document necessari per dur a terme l'observació participant.

1. Recursos humans

- Dos psicopedagogs: Aquests professionals tindrien en compte la importància de la relació amb els adolescents per tal que aquests tinguessin la oportunitat, si ho desitgessin, de poder establir una bona relació amb els docents i amb els diferents professionals. D'aquesta manera, aquests professionals també obtindrien informació sobre possibles relacions negatives que poden tenir lloc entre adolescents, i evitar futures conductes violentes. Tanmateix, també serien els encarregats de donar les instruccions necessàries als docents per minimitzar o eradicar les conductes que provoquen una incitació a la violència i establir una bona relació amb els alumnes, no només d'autoritat sinó també de confiança i respecte.
- Dos criminòlegs: Aquests professionals aportarien una perspectiva nova i transdisciplinària del problema i, d'aquesta manera, podrien aportar solucions a través de la resolució de conflictes i de la cultura de la pau per tal de gestionar-los de forma positiva, amb la mediació. En tot moment es duria a terme la resolució amb una perspectiva *jo guanyo-tu guanyes*.

Tanmateix, cal tenir present tal i com s'ha dit, que serà necessària la col·laboració de tot l'equip docent del centre. D'aquesta manera, el treball en equip augmentarà les expectatives dels adolescents i això els donarà més ganes de millorar i d'acceptar un possible canvi en la seva manera de fer i de percebre els conflictes. També caldrà la participació de la família i serà necessari que aquesta col·labori, establint una molt bona relació amb l'alumnat.

2. Recursos materials

- Fungible:
 - Papers i cartolines
 - Bolígrafs i retoladors de pissarra
 - Pòsters
- Inventariable:
 - Ordinadors

- Taules i cadires
- Material necessari pels tallers
- Pissarra

- Organització

Per tal de poder aplicar la proposta del programa de prevenció i de millora de la convivència, és important tenir present que aquest s'aplicarà durant el següent curs acadèmic, durant l'any 2014-2015. En aquest sentit, durant aquest curs acadèmic el programa s'hauria d'aplicar i, a la vegada, també hauria de tenir lloc l'avaluació tant continua com final, amb la possibilitat de dur a terme modificacions de millora. Així, seria interessant que l'aplicació d'aquest programa de prevenció tingués en compte l'augment d'hores en les quals es poguessin dur a terme les activitats que s'han proposat. Tanmateix, és important tenir present que caldrà un esforç per part de tota la comunitat educativa, no només de l'equip docent sinó també de l'administratiu (Avilés, 2011).

En termes més específics, cal tenir present que cada una de les activitats que s'han proposat i, a la vegada, els continguts, tindran una temporalització específica.

En primer lloc, la relaxació (minuts d'Or) tindria lloc cada dia de la setmana durant tot el curs acadèmic en una de les franges horàries que s'han comentat. Això facilitarà la meditació i la relaxació de l'alumnat per tal de millorar la convivència. Tanmateix, els debats haurien de tenir lloc una vegada cada trimestre, tenint en compte les vacances i les festes locals. Seguint amb les activitats, la importància de donar a conèixer els drets i deures dels alumnes es duria a terme durant el primer trimestre, durant una hora de tutoria. Per altra banda i, en quan a les competències socials, aquestes hauran de donar-se durant el primer trimestre, una hora cada setmana, en horari de tutoria, relacionant la importància d'aquestes habilitats amb la capacitat per conviure de forma pacífica i gestionant els conflictes amb la participació de tots els implicats per tal de millorar la convivència, objectiu principal d'aquest programa de prevenció. La importància del respecte del gènere tindria lloc al segon trimestre.

Hi ha activitats que haurien de preveure una temporalització que durés la totalitat del curs acadèmic. En aquest sentit, destaquen el respecte a l'heterogeneïtat, el programa de mediació i la cultura de la pau, la importància de les mesures reparadores, la col·laboració de les famílies i l'observació participant. Això significa que, durant tot el curs acadèmic aquest tipus d'activitats s'haurien de practicar mitjançant l'activitat rutinària del centre educatiu.

ACTIVITAT	CONTINGUT	TEMPORALITZACIÓ
Relaxació	Autoconeixement	Cada dia durant tot el curs
Debats	Potenciar el debat sobre la violència escolar i altres temes.	1 cada trimestre
Cultura de la pau	Gestió positiva dels conflictes.	Durant tot el curs acadèmic segons la demanda.
Drets i deures	Responsabilitat	1 taller el primer trimestre (horari tutoria)
Respecte heterogeneïtat	Respecte i empatia	Durant tot el curs acadèmic.
Rols de gènere	Respecte i empatia	1 taller el segon trimestre (horari tutoria)
Competències socials	Habilitats i competències socials.	1 hora a la setmana durant el primer trimestre.
Mediació entre iguals	Gestió positiva dels conflictes a través de la participació de l'alumnat mediador.	Durant tot el curs acadèmic segons la demanda i els conflictes.
Tutors individuals	Acompanyament i millora de les relacions docent-alumne.	Durant tot el curs acadèmic i comentari de l'evolució a les reunions d'avaluació.
Mesures reparadores	Fomentar la reparació i minimitzar la sanció incapacitadora	Durant tot el curs acadèmic segons la demanda.

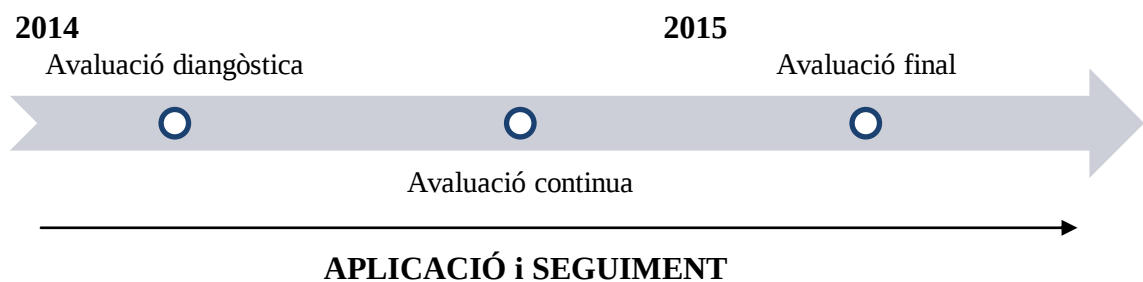
Participació família	Fomentar la relació família-escola	Durant tot el curs acadèmic, amb una reunió a l'inici de curs i dues xerrades durant l'any acadèmic.
Observació participant	Observar millores	Durant tot el curs acadèmic.

- Avaluació

Per últim, el programa de prevenció també consta d'una avaluació, la qual determina si els objectius que s'han previst a curt, mig i llarg termini s'han aconseguit. En aquest sentit, aquesta avaluació té un caràcter *feed-back*, ja que té en compte el moment inicial de l'aplicació del programa de prevenció però també el final. D'aquesta manera, tal i com s'ha dit, el que es pretén és visualitzar l'evolució dels alumnes en quan a la millora del seu comportament disruptiu o violent i, a la vegada, en l'aprenentatge de valors i continguts prosocials que afavoreixen a la bona convivència i a la relació entre els iguals i els docents. En primer lloc, l'avaluació diagnòstica ha tingut lloc a través dels qüestionaris, les entrevistes i l'observació no participant que s'ha dut a terme durant l'estada de pràctiques al centre la Salle Manlleu. En aquest sentit, aquesta recerca ha servit per analitzar les habilitats i les deficiències del grup diana, en aquest cas, els estudiants d'ESO del centre educatiu i, d'aquesta manera, orientar la proposta del programa de prevenció de la violència entre iguals i de la millora de la convivència. Tanmateix, aquesta avaluació diagnòstica també ha permès adequar el programa de prevenció a les necessitats tant dels alumnes com també del centre, donant prioritat al projecte educatiu que s'aplica als centres la Salle i, donant importància al conjunt de valors que aquests centres prioritzen. Seguidament, l'avaluació que també tindrà lloc durant l'aplicació d'aquesta proposta és de tipus formatiu o continua, la qual té en compte si els objectius que s'han proposat, tant els generals com els específics s'han aconseguit, tenint en compte el grup diana però també l'entorn que l'envolta. D'aquesta manera, si els valors i els aspectes cognitius que es cercaven s'han transmès a la població i, a més, han disminuït el conjunt de conductes disruptives i violentes que podrien haver tingut lloc significa que el programa és adequat i adient a les necessitats del centre i de l'alumnat.

Tanmateix, si els objectius no s'han aconseguit, serà necessària una modificació del programa durant la implementació del mateix, sense interrompre'l i, adequant les activitats o els continguts a les necessitats que es demanin, duent a terme els canvis pertinents per tal que els objectius es puguin aconseguir de forma satisfactòria. Finalment, i un cop dut a terme el programa de prevenció i finalitzat el curs acadèmic, també serà necessari que tingui lloc una avaluació final o sumativa, la qual avalua si els valors que es pretenien integrar amb els objectius s'han assolit finalment.

Tanmateix, també és important tenir en compte quins instruments es faran servir per aquesta avaluació. Entre ells poden donar-se tècniques tals com la observació participant i no participant per tal de poder comprovar si han tingut lloc canvis que afavoreixin a la bona convivència o pel contrari que la perjudiquin. Per altra banda, també es pot avaluar el programa de prevenció a través d'enquestes i entrevistes que poden respondre tant alumnes, família com docents per tal de comprovar si aquesta millora és susceptible a nivell individual i rutinari. En aquest sentit, l'enquesta de satisfacció hauria d'anar encaminada a cercar respostes que tinguin a veure amb la millora de la convivència i la disminució o eradicació total de les conductes problemàtiques o disruptives.

6. CONCLUSIONS

Per tal de redactar les conclusions de forma que responguin als objectius del treball de fi de grau objecte d'estudi, cal que aquests estiguin presents i, a partir d'aquí, poder discutir els principals resultats de l'estudi de la violència entre iguals.

Si es té present el primer dels objectius, el marc teòric respon a aquest, ja que ha tingut lloc una revisió bibliogràfica i científica que determina la importància de la interacció entre les diferents variables individuals, familiars, escolars i socials, que poden donar lloc a la consecució de conductes violentes entre iguals. D'aquesta manera, és important tenir present que la influència d'aquestes variables, sobretot de la família i dels mitjans de comunicació, afecta a l'acceptació o a la negació d'aquest tipus de conductes. Així i, seguint aquesta idea, cal deixar enrere la perspectiva biologicista, la qual va ser prioritària durant segles i donar protagonisme a una perspectiva d'influència social a través de l'aprenentatge social que afecta a la conducta dels individus, juntament amb altres aspectes a tenir en compte. Per tant, culpar als alumnes de les conductes disruptives o violentes que puguin dur a terme és, tant sols, un boc expiatori que dissimula a d'altres agents. Així, cal una gran implicació que no només afecti a l'alumne, sinó també al grup-classe (microsistema) i al context més proper que els envolta, al mesosistema, l'exosistema i al macrosistema. Per aquest motiu, moltes de les accions preventives tenen en compte aspectes familiars i socials que poden prevenir, de forma directa o indirecta, la presència de conductes violentes a través de la millora de la cohesió social, del respecte entre els alumnes i l'equip docent, de la millora de les relacions vers alumnes i docents, entre altres.

Tanmateix, el tipus de conductes violentes que aquests adolescents poden dur a terme, no han de ser necessàriament reiterades i dirigides a un mateix individu o grup, sinó que poden tenir lloc de forma sobtada i sense cap tipus de premeditació. Per aquest motiu, l'objecte d'estudi d'aquest treball de fi de grau no és només la violència coneguda com a *bullying*, sinó també aquella que pot tenir lloc de forma puntual i dirigida a diferents individus. Per tant, els individus que poden dur a terme aquestes conductes no han de ser, necessàriament, més poderosos que

d'altres, sinó que és la interacció de diferents variables el que els predisposa a comportar-se de forma violenta amb els seus iguals en l'àmbit escolar.

Seguidament, atenent a l'objectiu de conèixer i analitzar el context específic on s'han estudiat aquest tipus de conductes violentes, s'ha tingut present un tipus de plantejament metodològic que té en compte una recerca quantitativa però també qualitativa i, a través d'aquesta, s'ha pogut estudiar la realitat per tal d'aplicar la metodologia *ex-post-facto*, adequant les mesures preventives adients al centre educatiu en qüestió. Per aquest motiu, els resultats dels qüestionaris repartits als alumnes d'ESO mostren que les conductes violentes al centre la Salle no estan molt presents però sí que fa falta una millora de la convivència i, sobretot, una millora de la relació entre alumnes i docents, no perquè aquesta sigui dolenta, sinó per tal de millorar la confiança i la relació positiva entre aquests. Tanmateix i, d'acord amb la revisió teòrica, el gènere masculí és més subjecte a mesures sancionadores pel seu mal comportament a causa de la seva impulsivitat i la major desconnexió moral. Tot i així, les mesures orientades al programa de prevenció no tenen en compte la diferència entre gèneres, ja que la segregació entre alumnes provoca, a la vegada, diferències entre iguals que poden traduir-se en conseqüències negatives. A més, molts dels alumnes responen *no* a la pregunta *t'agrada anar a l'escola?* i, per tant, cal tenir present aquestes respostes, tot i que dur a terme millores per notar un canvi en aquest aspecte és una tasca difícil que necessita de la modificació del currículum educatiu i de les lleis educatives, fet que podria ser una línia futura d'investigació.

Per últim, però no per això menys important, cal tenir present que l'estudi de la violència entre iguals ha comportat alguna que altre limitació, més a nivell teòric que no pas pràctic. La recerca, tant quantitativa com qualitativa ha estat una tasca amena per dur a terme al centre la Salle Manlleu i, a més, això ha permès relacionar el treball de fi de grau amb l'estada a pràctiques del grau de Criminologia. En aquest sentit, tant els qüestionaris com les entrevistes i l'observació no participant m'han permès estudiar i analitzar el centre educatiu des d'una visió privilegiada, coneixent el funcionament del centre i, a més, coneixent els alumnes que hi estudien, sobretot el seu comportament. En canvi, a

nivell teòric, ha estat necessària una recerca minuciosa per tal de poder diferenciar la violència entre iguals, aquella que pot tenir lloc de forma espontània i puntual de la coneguda com a *bullying*, aquella que segons Olweus (1989), necessita de la presència de reiteració i d'asimetria de poder entre els involucrats.

Finalment, tenint en compte l'últim dels objectius, cal deixar constància del programa de prevenció de la violència entre iguals i de la millora de la convivència que s'aplicarà al centre la Salle Manlleu, atenent a les diferents necessitats específiques del centre que s'han pogut analitzar i descriure a través de la metodologia utilitzada per aquest treball de fi de grau i de l'anàlisi dels resultats obtinguts. Així, aquest programa de prevenció terciària s'adequa al context específic, atenent a les seves mancances i necessitats les quals necessiten ser treballades a través de diferents activitats.

7. BIBLIOGRAFIA

Arellano, N.; (2007); La violencia escolar y la provención del conflicto; *Revista ORBIS. Ciencias Humanas*; Núm. 7 ; pp. 23-45

Avilés, J.M et. al; (2011); El maltrato entre iguales: Bullying; *Psicología Conductual*; Vol. 19; Núm. 1; pg. 57-90.

Bandura, A. i Walters, R.H; (1974); *Aprendizaje social y desarrollo de la personalidad*; Alianza Universidad; Madrid; ISBN: 8420620742

Bandura, A.; (1982); *Teoría del Aprendizaje Social*; Espasa Universitaria; Madrid; ISBN: 8423965066

Benítez, J.L i Justicia, F.; (2006); El maltrato entre iguales: descripción y análisis del fenómeno; *Revista Electrónica de Investigación Psicoeducativa*; Vol. 4(2); Núm. 9; pp. 151-170

Boletín Oficial del Estado núm. 189; Comunidad Autónoma de Cataluña; Llei del 10 de Juliol d'Educació; Disponible a [<https://www.boe.es/boe/dias/2009/08/06/pdfs/BOE-A-2009-13038.pdf>]; [en línia]; Consultat el 6 de Maig del 2014.

Castillo-Pulido, L.E.; (2011); El acoso escolar. De las causas, origen y manifestaciones a la pregunta por el sentido que le otorgan los actores; *Revista Internacional de Investigación en Educación*; Núm. 41; pp. 415-428.

Ceballos, E.M et. al; (2012); La voz del alumnado en el conflicto escolar; *Revista de Educación*; núm. 359.

Cerezo, F.; (1997); *Conductas agresivas en la edad escolar. Aproximación teórica y metodológica. Propuestas de intervención*; Pirámide; Madrid.

Cid, J. i Larrauri, E.; (2001); *Teorías criminológicas; Explicación y prevención de la delincuencia*; Bosch; Barcelona

Del Rey, R. i Ortega, R.; (2001); Programas para la prevención de la violencia escolar en España: La respuesta de las Comunidades Autónomas; *Revista Interuniversitaria de formación del profesorado*; Núm. 41; pp. 133-145

Díaz-Aguado; M.J; (2005); La violencia entre iguales en la adolescencia y su prevención desde la escuela; *Psicothema*; Vol. 17; núm. 4; pp. 549-558

Díaz-Aguado; M.J; (2005); Por qué se produce la violencia escolar y como prevenirla; *Revista Iberoamericana de Educación*; núm. 37; pp. 17-43

Estévez, E.; Jiménez, I. i Moreno, D.; (2010); Cuando las víctimas de violencia se convierten en agresores: ¿Quién va a defenderme?; *European Journal of Education and Psychology*; Vol. 3; Núm. 2; pp. 177-186

Ferro, J.M; (2012); *Bullying o acoso escolar. La respuesta jurídico-legal*; Formación Alcalá; Jaén

Hernández, R., Fernández, C. i Baptista, P.; (2007); *Fundamentos de metodología de la investigación*; McGraw-Hill; Interamericanas Editores; Madrid.

Hernández, T., Sarabia, B. i Casares, E.; (2002); Incidencia de variables contextuales discretas en la violencia “bullying” en el recinto escolar; *Psicothema*; Vol. 14.

Houbre, B; Tarquinio, C. i Thuillier, I.; (2006); Bullying among students and its consequences on health; *European Journal of Psychology of Education*; Vol. XXI; núm. 2; pp. 183-208

Jefatura del Estado; Ley Orgánica 10/2002 de 23 de Diciembre de Calidad de Educación; BOE núm. 307; Disponible a [<https://www.boe.es/boe/dias/2002/12/24/pdfs/A45188-45220.pdf>]; [en línia]; Consultat el 6 de Maig del 2014.

Jiménez, T i Lehalle, H.; (2012); La violencia escolar entre iguales en alumnos populares y rechazados; *Psychosocial Intervention*; Vol. 24; núm. 1; pp. 77-89.

Leung, C-H i To, H-K; (2009); The relationship between stress and bullying among Secondary School Students; *New Horizons in Education*; Vol. 54; núm.1

Martínez-Ferrer, B. et al; (2008); El rol del apoyo parental, las actitudes hacia la escuela y la autoestima en la violencia escolar en adolescentes; *International Journal of Clinical an Health Psychology*; Vol. 8; núm. 3; pp. 679-692

Ortega, R., Del Rey, R. i Mora-Merchán, J.A; (2001); Violencia entre escolares: conceptos y etiquetas verbales que definen el fenómeno del maltrato entre iguales; *Revista Interuniversitaria de Formación del Profesorado*; Núm. 41; pp. 95-113.

Ortega, R.; Sánchez, V.; i Menesini, E.; (2002); Violencia entre iguales y desconexión moral: un análisis transcultural; *Psicothema*; Vol. 14.

Palomero, J.E i Fernández, M.R; (2001); La violencia escolar: un punto de vista global; *Revista Interuniversitaria de Formación del Profesorado*; núm. 41; pp. 19-38.

Perea, M.B et al; (2010); La familia y la escuela coexistiendo con la violencia escolar; *Margen58*; Núm. 58; pp. 1-15

Pérez-Fuentes M^a.C et. al; (2011); Violencia escolar y rendimiento académico (VERA): aplicación de realidad aumentada; *European Journal of Investigation in Health, Education and Psychology*; Vol. 1; Núm. 2; pp. 71-84.

Ramírez, S. i Justicia F.; (2006); El maltrato entre escolares y otras conductas-problema para la convivencia; *Revista electrónica de Investigación Psicoeducativa*; Vol. 4(2); núm. 9; pp. 265-290

Segura, M.; (2002); *Ser persona y relacionarse. Habilidades cognitivas y sociales y crecimiento moral*; Narcea Ediciones.

Trautmann, A.M.; (2008); Maltrato entre pares o “bullying”. Una visión actual; *Revista Cildren pediatrix*; núm. 79(1); pp. 13-20

Vinyamata, E. (1999); *Manual de prevención y resolución de conflictos. Conciliación, mediación y negociación*. Ed. Ariel Social. Barcelona. ISBN: 84-344-4255-8